

*Шумка М.Л., к.філос. н., доцент кафедри
філософії та політології ТНЕУ
Грема К. студентка 1 курсу факультету
фінансів*

Соціально-психологічний аспект грошей у мотиваційній діяльності людини

Дослідження грошей як соціокультурного феномена актуальне у зв'язку з формуванням у сучасну добу стану суспільного життя, означеного поняттям “фінансова цивілізація”, під яким мають на увазі проникнення “економічного” на всі рівні соціокультурного буття людини. Річке зростання маси грошей, яка пронизує каналами свого обігу всі сфери соціального організму, обертається для людини все більшою залежністю, витонченістю соціального контролю над усіма її життєвими проявами. Людина опинилася у світі, в якому поставлені під сумнів фундаментальні моральні цінності, раціональні моделі поведінки загрожують утратою “всього святого”, а її власне життя зведене до нескінченної гонитви за грошима. Гроші перетворилися з інструменту економічної діяльності на один із вимірів людської долі. Тому розуміння соціально-психологічних аспектів грошей є необхідною умовою для того, щоб правильно інтерпретувати мотивації дій людей, розуміти взаємозалежність їх інтересів, виявляти притаманні їм стереотипи сприйняття соціальної дійсності, визначати рівень їх інформаційної забезпеченості у сфері економічної діяльності [1, с.3].

Гроші виникли і розвинулися внаслідок потреби людей узгоджувати свої позиції та інтереси у господарській діяльності. Тому для розуміння соціальної природи грошей важливо побачити їх як медіум соціальних комунікацій. Їх виникнення детермінувало вироблення і кодування у знаковій формі нових вербальних, поведінкових, ситуативно-речових кодів, змістом яких стали конвенційно прийняті правила, що регулювали нові, до того часу не чинні, форми поведінки людей [2, с.10].

Історичне буття грошей можна розглянути як еволюцію їхньої знакової природи, процес абстрагування та ідеалізації, перехід від тотожності знакової

форми та смислового наповнення в натуральних грошах до перетворення сучасних грошей у віртуальну реальність. При цьому в усе більш адекватній формі виявлялася соціальна природа грошей як феномена культури. У процесі еволюції грошей можна виділити такі етапи:

- Виникнення та розвиток ненасильницьких форм обміну матеріальними цінностями між людьми:

- 1) дарування;

- 2) перетворення одnobічного акту дарування на двобічний(виникає новий смисл людських стосунків, заснованих не на кровній спорідненості або насильстві, а на господарському партнерстві);

- 3) виділення конкретних пар продуктів, які обмінюють(осмислення еквівалентного характеру обміну);

- 4) поява місцевих натуральних грошей (єдиного для даної культури символу-еквівалента, з яким співміряється значущість будь-якого товару).

- Поява монетних грошей як граничного рівня репрезентації організованої суспільної волі у сфері обміну товарів: завершується процес “розходження” значення окремого товару та значення універсального еквіваленту всіх товарів, утвердження самостійного буття соціального символу, який не має(як правило) іншого застосування, ніж представництво соціальних значень інших речей.

- Виникнення банкнот, зроблених з паперу, але розмінних на золото – фізичне відділення у просторі і часі знаку – паперу, засвідченого певним законним чином – від його значення, тобто золотого забезпечення.

- Кінець світової валютної системи, заснованої на золоті, відмова від золотого забезпечення паперових грошей і перехід до забезпечення соціального – довіри до здатності держави контролювати стихію ринкових процесів.

- Поява електронних грошей та кредитних карток. Гроші втрачають предметно-чуттєву форму, перетворюються в інформацію в чистому вигляді, як упорядкована знакова система, призначення якої – задавати алгоритм, порядок, матрицю функціонування мета системи економічного життя. Інформація

перетворюється у субстанційну основу сучасної економічної реальності [2, с.10-11].

Весь соціальний досвід пострадянських років українців пронизаний гострими проблемами, пов'язаними зі зміною ролі грошей у їхньому життєвому світі: втрата заощаджень, катастрофічна інфляція першої половини дев'яностих років, масове зубожіння, фантастичне розбухання тіньових та кримінальних капіталів, шахрайство “фінансових пірамід”, які й тепер ще не відійшли в минуле. Щоб не втратити себе у розбурханому морі ринкових відносин, які проходять болісний етап становлення, треба, щоб люди усвідомлювали як небезпеки, породжені грошима, так і свої можливості протистояти їм. Це актуально завжди, але в Україні сьогодні потреба в усвідомленому і, сказати б, тверезому ставленні до грошей – особлива [2, с.10].

В Україні процес формування у людей ставлення до грошей, на думку В. Москаленко, є під впливом різних тенденцій. Першою тенденцією дослідниця вважає традиційну економічну свідомість, пов'язану з ідеєю соціальної рівності, сприйняттям грошей як абстрактної цінності, про яку неохоче говорять. До другої тенденції вона зараховує радянський менталітет, в якому закладений образ грошей як засіб експлуатації і нерівності, якого потрібно позбутися. Третя – це вплив західного економізму, який ставить грошові відносини в центр суспільства. Та четверта тенденція – це кризовий характер економіки. Взаємодія цих чотирьох тенденцій і визначає особливий тип монетарної культури нашого суспільства [3, с.6-7].

Україна, на жаль, належить до так званих країн пізнього розвитку, які проходять ази ринкового мислення значно пізніше від інших народів, з запізненням на століття. Але хай навіть так, цей шлях вона повинна пройти, і, зокрема, зрозуміти, що гроші – не демонічна нездоланна сила, а інструмент господарської діяльності, який люди винайшли так само, як знаряддя праці, мову, писемність, зброю тощо. Виклик, який становлять гроші для людства, полягає в тому, що це справді дуже ефективний інструмент, і до його використання треба бути готовими не лише технічно, а й морально, як

наприклад, до використання ядерного реактора або генної інженерії. І соціальна дія грошей залежить від людей, від того, як люди хочуть і можуть використати їх справді могутню силу. Не гроші псують людей, а люди застосовують їх відповідно до своєї природи.

Щоб зрозуміти себе, свою природу, ми повинні знову - таки краще зрозуміти природу грошей, бо сучасна цивілізована людина значною мірою є такою, якою її зробили гроші. У світі існувало багато культур, в яких не розвинулися грошові відносини. Вони або зійшли з арени історії, не залишивши помітного сліду, або й нині залишаються локальними, мало кому відомими. Домінуючий сьогодні у світі соціальний тип людини був витворений, починаючи з так званого осьового часу – періоду між 800 та 200 роками до н.е., коли у Стародавніх Греції, Індії та Китаї незалежно одне від одного майже водночас протягом небагатьох століть виникла нова культурна реальність, зміст якої – раціональне усвідомлення людиною буття в цілому, самої себе, своїх меж. Цей час, на нашу думку, не випадково збігається з періодом, коли на території теперішньої Туреччини (лише один раз в історії) були винайдені монетні гроші, і на їх основі у Стародавній Греції розвинулося ринкове господарство. Головне, що принесли гроші в культурну реальність: це раціональне ставлення людини до всього, що її оточує, підхід до кожної справи з позицій обрахунку прибутків та втрат, але водночас і математичне та абстрактно-логічне мислення як таке: як на ринку через гроші встановлюється еквівалентність різнорідних речей, так логіка встановлює еквівалентність понять за допомогою фігур умовисновків. Людина не стала від цього мудрішою, але вона стала мислити і сприймати світ інакше. Весь подальший хід історії був часом наростання раціональності в усіх сферах людського життя, причому періоди активізації ринкових взаємин збігалися зі сплесками раціональності в духовній культурі, а періоди спадів у значущості грошей пов'язані з домінуванням ірраціоналістичних настроїв.

У модерну добу раціоналізація досягла апогею, витворивши тип людини, який багато хто вважає останнім “здобутком” соціальної еволюції – “людину

економічну”. Але навіть в іпостасі “економічної” кожен з нас залишається людиною, а тому одновимірний світ інструментальної раціональності, з якого критичний розум усунув екзистенційні вартості, сприймає як “зону відчуження”, несправжній світ, і шукає виходу з нього, хоча, на жаль, нерідко шукає безуспішно. Таким чином, гроші є “матрицею” не лише економічної, а й соціальної реальності. Ключове слово для розуміння коду цієї “матриці” – раціональність. Зазвичай джерелом раціоналізації нашого життєвого світу вважають сцієнтистське мислення [4, с.155-156].

Ми прагнемо показати, що опорою наступу раціональності також є прагматична життєва позиція “економічної людини”, яка будує свої стосунки зі світом на основі калькуляції прибутків і збитків, здебільшого у грошовому вимірі. “Криза сучасного європейського розуму” виявляється в тому, що утверджувана ним раціональність підриває основи традиційного життєвого світу, витісняючи його нормативні контексти.

“Колонізація” життєвого світу раціональністю елімінує із повсякденного життя морально-практичні елементи, їх замінюють функції та імперативи систем господарства і влади, економічна та адміністративна раціональність проникає у ті сфери життя, в яких соціальна інтеграція та ідентичність споконвічно опиралися на культурні цінності та виховання, на нормативні зразки поведінки, освячені культурною та релігійною традицією. Внаслідок цього формується “одновимірність думки та поведінки” людини – новий, найбільш небезпечний вид тоталітаризму: тоталітарним стає сам виробничий механізм. У цьому новому тоталітаризмі гроші постають як чуттєво-наочне вираження “одновимірності”, універсальний посередник, що пов’язує людину з усіма формами споживання, які є, по суті, формами соціального контролю над нею. По-друге, раціоналізація життєвого світу виявляється в економіко-культурному явищі “комодифікації” – перетворенні матеріальних культурних об’єктів на товар, що зводить все багатство життєвого світу людини до грошей. Культура, залучена до процесу комодифікації, перетворюється на галузь економіки. “Примирення” цінностей культури та цінностей ринку відбулося

парадоксальним чином – культура сама опиняється серед учасників ринку [2, с. 13-14].

Чи виступають гроші як засіб для реалізації соціальних та культурних цілей суспільства, а чи перетворюються на знаряддя асоціальної діяльності, на нездоланну й небезпечну стихію, залежить від нас самих. За висловом Х.Ортеги-і-Гассета, життя особисте чи історичне є такою річчю у Всесвіті, субстанція якої – небезпека, драма. Драма, яка є субстанцією історичного життя, зумовлена, серед інших чинників і тим, що в кожен момент свого життя людина має вибирати між матеріальними і духовними вартостями, егоїзмом і любов'ю до ближнього, інструментальною раціональністю і вищими цінностями. Інструментальну раціональність з-поміж цих альтернатив не можна просто усунути чи оголосити не гідною нашої уваги, чи поділити людей на кращих та гірших залежно від того, яку роль відіграють гроші в їхньому житті. Щоб здобути шанси її приборкати, на нашу думку, треба спробувати краще її зрозуміти.

Двісті сорок років тому Г.Сковорода написав, звертаючись до “молодого шляхетства”: “Золотом можеш купити село, річ трудну, як і потрібну, а щастя як необхідна необхідність задарма всюди і завжди дарується. Повітря й сонце завжди з тобою, всюди і задарма”. Ось у чому побачив суть український філософ: “не купиш”, а “задарма дарується”. Таке бачення відкриває вихід з “ігрового поля” монетаристської раціональності, на якому чинними є лише правила купівлі-продажу, в інший життєвий простір, керований “серцем”. Колонізація життєвого світу владними та монетаристськими кодами хоча й маргіналізувала екзистенційні цінності життєвого світу, проте ані не знищила їх, ані не звузила їх спектр. Вони й надалі зберігають повну свою значущість у діапазоні альтернатив, серед яких людина чинить свій вибір, реалізуючи свободу волі. Який саме вибір буде зроблено, на користь яких можливостей – залежить від людини, а не від грошей самих по собі [4,с.157-158].

Людина завжди житиме у світі, в якому гроші відіграватимуть велику, й, імовірно, все зростаючу роль. Вона завжди повинна буде заробляти гроші,

користуватися ними, і при цьому завжди буде в небезпеці потрапити від них у залежність. Людина не може ухилитися від цієї відповідальності – відмінити грошові відносини у суспільному житті або відмовитися від них у житті особистому. Але вона може ціною значних і постійних зусиль приборкати цю стихію, збалансувати породжені нею небезпеки, як вона робить це стосовно природних стихій або інструментальної раціональності науково-технічного розуму. Для цього потрібне те, що завжди потрібне в таких випадках – глибоке знання і розуміння природи цього феномену.

Соціокультурна та економічна сфери, а також світоглядно-філософське та економічне знання підійшли до тієї межі, за якою вони не можуть розвиватися далі, “не знаючи” одне одного. На це існує принаймні дві причини: по-перше, сучасна цілераціональна людина як цивілізаційний тип готова вийти поза межі “людини економічної”, по-друге, економічне життя, попри глобалізаційні процеси, а можливо й унаслідок глобалізації, виявляє свою обмеженість, залежність від соціокультурних чинників як граничних засад детермінації господарської діяльності людей.

Єдиною інстанцією, яка реально обмежує стихію грошей і ставить їх під контроль соціуму, виявляється організована воля громадянського суспільства. Репрезентований грошима код “системи” й репрезентовані національними та громадянськими цінностями моделі “життєвого світу” насправді не рівнозначущі: цінності “життєвого світу” самодостатні, тоді як коди “системи” потребують легітимації. Саме легітимація громадянським суспільством кардинальних рішень щодо того, на що держава використовуватиме гроші своїх громадян, забезпечує неринковий характер цих рішень і слугує гарантією, що сила грошей не буде спрямована проти життєвих інтересів людини та суспільства [4, с.159].

Список використаної літератури

1. Скринник Зоя Едуардівна. Гроші як соціокультурний феномен у вимірах практичної філософії : дис. д-ра філос. наук: 09.00.03 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. — Л., 2007.
2. Скринник З.Е. Соціальна природа грошей у світлі комунікативної методології //Мандрівець: Видання "Наукових записок Національного університету "Києво-Могилянська Академія" . – 08/2008 . – N4 Спецвип. – С. 10-14.
3. Москаленко В. Сучасні напрямки досліджень в економічній психології// Соціальна психологія, 2004. №3(5). С. 3–21.
4. Скринник З.Е. Гроші як предмет філософських роздумів // Мультиверсум. Філософський альманах. К.: Інститут філософії ім. Г.Сковороди НАН України. – 2006. – Вип. 55. – С. 154–163.